

VIRON ÜKS JA KÕIK

Tässä artikkelissa tarkastelen sanoja *üks* 'yksi' ja *kõik* 'kaikki', joita on viime aikoina ensisijaisesti käsitelty kvanttoreina. Tutkimus perustuu puhuttuun viroon, mutta on toivottavasti kiinnostava myös suomen kielen kannalta. Yritän yhdistää semanttis-pragmaattista näkökulmaa, jossa tutkimuskohteena on sana, ja keskusteluntutkimuksen funktionaalista näkökulmaa, jossa pyritään kuvailemaan vuorovaikutuksen ja tekstin muodostamisen keinoja. Aluksi esittelen hanketta, johon tämä tutkimus kuuluu¹. Sen jälkeen pohdin määrää ilmaisevien sanojen paikkaa ja tehtäviä keskustelussa. Käsitelen sanoja *üks* ja *kõik* arkikeskustelussa ensin itsenäisinä nominaalilausekkeina (NP:inä) ja sen jälkeen NP:n etumääritteinä. Sanaan *üks* liittyvän (in)definiittisyyttä koskevan pohdinnan yhteydessä käsitelen lyhyesti myös sanan *mingi* 'joku, jokin' käyttöä indefiniittisyyden ilmaisijana.

PERUSSANASTON OPERAATTORIT

Tämä tutkimus on osa suurempaa hanketta, jossa tutkitaan viron perussanaston operaattoreita. Kattavin kuvaus hankkeesta löytyy Veismannin, Tragelin ja Pajusalun artikkelista (2002). Perussanaston operaattoreilla tarkoitamme sanaston ydintä, johon olemme laskeet noin 50 eri sanaluokkiin kuuluvaa sanaa, emme kuitenkaan substantiiveja emmekä adjektiiveja. Samassa merkityksessä käytetään usein termiä funktiosana (*function word*). Operaattorien kriteereinä ovat ensisijaisesti

- suuri taajuus (kaikki sanat kuuluvat ainakin sadan viron useimmin käytetyn sanan joukkoon)

¹ Tätä tutkimusta on tukenut Viron tiedesäätiön (Eesti Teadusfond) apuraha 4405 (Eesti keelele põhisonavara operaatorite analüüs). Kiitän kahta nimetöntä esilukijaa arvokkaista kommentteista käsikirjoitukseen.

- merkityksen skemaattisuus
- osallistuminen kieliopillistumisprosesseihin.

Osittain edellisistä juontuvina, osittain itsenäisinä kriteereinä (eri ryhmien kohdalla toki eri tavalla) toimivat vielä operaattorien

- varhainen omaksuminen (omassa sanaluokassaan ja ainakin yhdessä merkityksessä) sekä lasten että toisen kielen oppijoiden kielessä
- kognitiivinen keskeisyys, muun muassa esiintyminen listan alkupäässä kognitiivista salienssia mittaavissa kokeissa (*cognitive salience index*; metodista ks. esim. Sutrop 2001, vastaavista kokeista Veismann, Tragel ja Pajusalu 2002).

Edellä mainitulla merkityksen skemaattisuudella tarkoitamme leksikaalisen merkityksen olemassaoloa. Konjunktiot ovat jääneet tämän hankkeen ulkopuolelle, koska niiltä puuttuu leksikaalinen merkitys kokonaan, vaikka ne esiintyvätkin taajaan ja toimivat operaattoreina.

Perussanaston operaattorien tutkimus liittyy esimerkiksi sellaisiin jo klassikoiksi muodostuneisiin lähestymistapoihin kuin Ogdenin perussanastoon (*Basic English*, ks. Ogden 1933) tai Wierzbickan leksikaalisiin primitiiveihin (esim. Goddard ja Wierzbicka 1994). Eroja on kuitenkin molempiin verrattuna. Ogdenin perussanasto on kehitetty vieraan kielen oppijan näkökulmasta, ja perussanaston luettelo sisältää muun muassa sata operaattoria, joiden avulla substantiiveista on mahdollista muodostaa mitä tahansa merkitystä välittäviä lauseita. Ogdenin idea oli luoda luonnollisen englannin pohjalta sellainen yksinkertainen kieli, joka olisi helposti opittavissa.

Wierzbickan leksikaaliset primitiivit edustavat toisenlaista lähestymistapaa kieleen. Se liittyy rationalistisen filosofian tavoitteeseen löytää ihmisajattelun aakkoset (*alphabet of human thoughts*; semanttisten universaalien yleisesittelystä ks. Goddard 1994). Wierzbickan tavoitteena on löytää merkitykset, joilla olisi leksikaalinen edustus (joissakin tapauksissa myös morfologinen edustus hyväksytään) kaikissa maailman kielissä. Wierzbickan primitiivejä on noin 35 eli huomattavasti vähemmän kuin Ogdenin operaattoreita (luetteloiden eri versioissa primitiivit hiukan vaihtelevat). Wierzbickan primitiivit asettuvat johonkin semanttisen metakielen ja luonnollisen kielen välimaastoon. Vaikka merkityksiä käsitellään diskreetteinä toisin kuin kognitiivisessa merkitysverkoteoriassa, jossa polyseemisen sanan merkitykset ovat usein sumearajaisia jatkumoita, polysemiaa pidetään kuitenkin kielen normaalina toteutumistapana.

Tämän tutkimuksen yhteydessä lähdemme ehdottomasti luonnollisesta viron kielestä. Tavoitteenamme ei siis ole luoda uutta (puoliksi) keinotekoista kieltä eikä löytää semanttisia universaaleja. Tutkimme viron useimmin toistuvia sanoja, joiden merkityksiä ja funktioita yritämme kuvailla mahdollisimman monipuolisesti. Taustana on käsitys siitä, että taajuus on erittäin tärkeä tekijä useissa merkityksiin ja kielioppiin liittyvissä prosesseissa. Vaikka nykyisessä kielen jatkuvaa muotoutumista painottavassa teoreettisessa kehityksessä (*emergent grammar*) puhutaan yleensä konstruktion eikä yksittäisen sanan taajuudesta (ks. esimerkiksi Bybee ja Hopper 2001), epäilemättä myös sanan taajuus on tärkeä osoitus sen kuulumisesta kielen ytimeen.

On selvää, että mitään lopullista operaattorien ryhmää ei voida rajata, vaan kyseessä

on jatkumo sanaston ytimeistä reunojen suuntaan. Tällä hetkellä työryhmä on laskenut operaattorien joukkoon

- 1) ydinverbejä (*olla* 'olla', *teha* 'tehdä', *tulla* 'tulla', *minna* 'mennä, lähteä', *käia* 'käydä', *saada* 'saada, voida', *anda* 'antaa', *pidada* 'pitää', *võida* 'voida, saada' ja niin edelleen)
- 2) pronomineja (persoonapronominit, *see* 'se, tämä, tuo', *nii* 'niin, näin, noin', *mingi* 'jokin, joku', *ise* 'itse' ja niin edelleen)
- 3) suhdesanoja (*siin* 'tässä, täällä', *seal* 'siellä, siinä, tuolla, tuossa', *nüüd* 'nyt', *prae-gu* 'parhaillaan', *siis* 'sitten, silloin', *alla* 'alle', *peale* 'päälle', *üle* 'yli' ja niin edelleen)
- 4) määrää ilmaisevia sanoja (viroksi käytämme termiä *kogusesõnad* 'määräsanat', esimerkiksi *veel* 'vielä', *üks* 'yksi', *kõik* 'kaikki', *enam* 'enää, enemmän', *mõni* 'muutama', *palju* 'paljon' ja niin edelleen).

Eniten olemme tutkineet demonstratiivi- ja persoonapronomineja (ks. Pajusalu 1999), ydinverbejä (Tragel 2001a; 2001b; 2003) ja aikasanoja (Veismann 2001).

Ydinverbejä ja suhdesanoja on viime aikoina käsitelty erittäin paljon kognitiivisissa polysemian tutkimuksissa. Jotkin näistä sanoista ovat tulleet tutkimuksen klassikoiksi, esimerkiksi englannin *get* ja *over* (ks. esim. Raukko 1999; Brugman 1981; Lakoff 1987). Pronominit ovat taas usein olleet keskustelututkimuksen tutkimuskohteita, puhumattaakaan deiksikseen laajemminkin liittyvästä kirjallisuudesta (ks. esim. Larjavaara 1990; Himmelmann 1996; Diessel 1999). Määrää ilmaisevat sanat ovat taas olleet lähinnä formaalisen lähestymistavan kiintopisteessä. Kvanttoreista on kirjoitettu paljon, mutta tutkimukset liittyvät melkein aina loogiseen semantiikkaan eivätkä ne yleensä perustu keskusteluaineistoon eivätkä kognitiiviseen näkökulmaan (viron kvanttoreista esim. Paldre 1997). Hyvänä esimerkkinä loogisen semantiikan ja käytännön kielen yhdistämisestä on fennistiikassa Maria Vilkunon kirja referenssistä ja määräisyydestä (1992), jossa käsitellään muun muuassa myös tässä tutkimuksessa puheena olevia kvanttoreita. Omassa tutkimuksessani pyrin kuitenkin lähtemään vain keskusteluaineistosta ja tavallaan unohtamaan, että *kõik* on (logiikassa) universaalikvanttori \forall . Olen siis kiinnostunut siitä, mitä kielen käyttäjät tekevät määrää ilmaisevilla sanoilla keskustelussa ja miten, enkä niinkään siitä, miten näillä sanoilla voidaan ilmaista määrää irrallisissa keinotekoisissa lauseissa.

Ainakin suhdesanojen ja määrää ilmaisevien sanojen ryhmän ongelmana perinteisen kielitieteen näkökulmasta on sanaluokan määrittelemine. Suhdesanoihin kuuluu eniten sanoja, joita on pidetty adverbeina, kvanttoreina ja artikkeleina, ja lisäksi sellaisia sanoja, jotka kuuluvat samanaikaisesti eri sanaluokkiin. *Üks* on viron kieliopin mukaan lukusana, mutta samalla myös indefiniittipronomini, *kõik* puolestaan determinatiivipronomini (EKG I: 30–31). Tuoreimman viron kieliopin lauseopin osassa anaforien ilmausten yhteydessä niitä ei kuitenkaan ole tarkemmin käsitelty, vaan siellä on ainoastaan maininta, että *kõik* voi olla yhden lauseen sisällä anaforinen pronomini (esimerkiksi *Kas sa kutsud meid kõiki?* 'Kutsutko meitä kaikkia?', EKG II: 205–206). Myös fennistiikassa nämä sanat on luettu eri luokkiin: esimerkiksi *kaikki* on määritelty joko varsinaiseksi kvanttoripronominiksi tai monikolliseksi kvanttoriksi, ja *yksi* on samassa luokittelussa yksilökvanttori (Hakulinen ja Karlsson 1979: 81–82). Tähän liittyy lauseopillinen ongelma: ovatko sellaiset ra-

kenteet kuin *yksi mies* tai *kaikki miehet* kvanttori- vai nominaalilausekkeita (ks. myös mts. 145–146)?

Sanojen *kõik* ja *üks* luokittelamisen vaikeus osoittaa jälleen kerran, että sanaluokka on abstraktio, joka on suhteellisen helposti määriteltävissä substantiivien ja verbien yhteydessä, mutta ei läheskään yhtä helposti muiden sanojen osalta. Tässä artikkelissa tavoitteenani ei ole ratkaista sitä, mihin sanaluokkaan käsiteltävät sanat kuuluvat, koska sitä ei olekaan mahdollista yksiselitteisesti määritellä. Puhun siis sanoista *üks* ja *kõik*, en pronomineista tai kvanttoireista².

Jokaisen merkitykseen liittyvän tutkimuksen yhteydessä on aina otettava kantaa polysemiaan. Olen sitä mieltä, että polyseemisen sanan merkitykset muodostavat verkoston, josta on eriteltävissä tyypillinen merkitys. Joskus näitä tyypillisiä merkityksiä voi olla monta. Merkitykset eivät ole toisistaan irrallisia, vaan ne muodostavat erilaisia jatkumoi- ta, mutta analyysia varten merkitykset joudutaan yleensä määrittelemään erillisinä.

AINEISTO

Tämä tutkimus on kvalitatiivinen. Olen kerännyt siihen aineistoa ensisijaisesti Tarton yliopiston puhutun kielen korpuksen (ks. esim. Hennoste 2003) arkikeskusteluista. Esimerkit olen ottanut artikkeliin mahdollisimman lyhyinä ja sellaisessa muodossa, jossa ne ovat olleet korpuksessa. Olen poistanut niistä vain korostukseen liittyvät litterointimerkit. Korostus ja intonaatio ovat tietysti hyvin tärkeitä puhutun kielen keinoja, mutta niiden merkintä on eri litteroijilla sen verran vaihtelevaa, että katsoin ne epäluotettaviksi ja siitä syystä tarpeettomiksi. Esimerkeistäni olen lihavoinut sanat, joita kulloinkin käsittelen. Olen lisännyt käännöksen, jonka tarkoitus ei ole olla sujuvaa suomea vaan kuvata mahdollisimman tarkkaan keskustelun kulkua ja rakentaa samantyyppinen referenssiketju. Olen säilyttänyt sanojen *kõik*, *üks* ja *mingi* käännösvastineet ainakin sulkeissa, vaikka ne eivät sopsikaan suomen puhekieleen. Muita partikkeleita en ole käännöksissä ottanut huomioon.

² Sanojen *üks* ja *kõik* käännösvastineet ovat maailman kielissä usein kieliopillistuvia sanoja. Heinen ja Kutevan (2002: 36–37 ja 219–226) mukaan niillä on seuraavia kieliopillistumispolkuja, joilla melkein kaikilla on myös virossa ja suomessa vastineensa. Esitän ne tässä lyhyesti esimerkkien avulla. Kysymysmerkki osoittaa, etten osaa tässä vaiheessa löytää vastaavaa virosta enkä suomesta.

ONE >	(1)	ALONE –	<i>üksi</i> , sm. <i>üksin</i>
	(2)	INDEFINITE –	<i>üks paber</i> , <i>ühed paberid</i> , sm. <i>yksi paperi</i> , <i>yhdet paperit</i>
	(3)	INDEFINITE PRONOUN	<i>üks käis siin</i> , sm. <i>yksi kävi täällä</i>
	(4)	ONLY	<i>ainuke</i> , sm. <i>ainoa</i> (yhdistetään etymologisesti germaaniseen vartaloon, jonka merkitys on 'yksi', SSA I: 59)
	(5)	OTHER	?
	(6)	SAME	<i>ühes majas</i> , <i>ükskõik</i> , sm. <i>yhden tekevä</i>
	(7)	singulative	?
	(8)	SOME	<i>üks kolm kilo</i> 'noin kolme kiloa'
	(9)	TOGETHER	<i>ühes(koos)</i> , sm. <i>yhdessä</i>
all>	(1)	plural	<i>kõik liikusid edasi</i> , sm. <i>kaikki liikkuivat eteenpäin</i>
	(2)	SUPERLATIVE	<i>kõige ilusam</i> , sm. <i>kaikkein kaunein</i>

▷

Osa aineistostani on peräisin keskustelusta, jonka on nauhoittanut ja karkeasti litte-
roinut pro gradu -tutkielmassaan Lilian Kajand (1994); näihin esimerkkeihin on merkitty
lähdeviite.

MÄÄRÄÄ ILMAISEVAT SANAT KVANTTOREINA

Wierzbickan mukaan määrää ilmaisevista sanoista ovat leksikaalisia primitiivejä kvantifioi-
jat ONE, TWO, SOME, MANY/MUCH, ALL ja intensifioijat VERY, MORE (Wierzbicka 2002: 249–250).

Tarton yliopiston puhutun kielen korpuksessa on sadan useimmin toistuvan sanan
joukossa seuraavat sananmuodot (ei siis lekseemit), joiden perusmerkitys liittyy jollakin
tavalla määrän ilmaisemiseen: *kõik* (arkikeskusteluissa sijoitus 42., institutionaalisissa
keskusteluissa 38.), *üks* (45./37.), *veel* (48./44.), *väga* (61./41.), *palju* (65./57.), *kaks* (96./
48.). Institutionaalisessa keskustelussa on sadan ensimmäisen sananmuodon joukossa li-
säksi pari lukusanaa. Myös kirjoitetussa kielessä ensimmäisten sadan sananmuodon jou-
kosta löytyvät *üks*, *kõik*, *veel*, *väga* ja *palju* sekä lisäksi vielä *iga* ja *kogu*, jotka sijoittuvat
puhutun kielen taajuuslistan toiseen sataan. *Üks* ja *kõik* ovat näin ollen selvästi viro-
n kaiken käytetyimmät määrään liittyvät sanat. (Hennoste ym. 2000.)

Virolaisissa arkikeskusteluissa voi alustavasti eritellä seuraavanlaisia määrään liitty-
viä kognitiivis-pragmaattisia leksikaalisesti ilmeneviä funktioita (sulkeissa kutakin funk-
tiota vastaavia lausekkeita):

A: referenttien tai niiden ominaisuuksien määrä, ensisijaisesti

- referenttien määrä (*üks poiss* 'yksi poika', *kõik poisid* 'kaikki pojat', *palju poisse*
'paljon poikia')
- tapahtumien tai referenttien toistuminen tai lisääntyminen (*veel* 'vielä')
- yleisyys (*iga* 'jokainen').

B: pragmaattinen tai modaalinen määrä, jossa määrä ei liity niinkään referentteihin kuin
puhujan asenteeseen

- intensiivisyys (määrää ilmaisevista sanoista sanaa *väga* 'erittäin, kovin', mutta
muitakin perussanoja käytetään intensifioijina, esimerkiksi *nii ilus* 'niin (erittäin)
kaunis'; intensiteetin ilmaisemisesta suomessa ja virossa ks. Erelt ja Punttila 1997)
- likimääräisyys ja epätarkkuus (määrää ilmaisevista sanoista *üks* esiintyy joskus
tässä merkityksessä, pronomineista esimerkiksi *mingi*; approksimatiivisuuden il-
maisemisesta suomessa ja virossa ks. Erelt ja Punttila 1994).

Näillä sanoilla voi keskustelussa kuitenkin olla paljon muitakin tehtäviä kuin määrän
ilmaisu. Kuten myöhemmin nähdään, *üks* ja *kõik* toimivat tärkeinä viittausketjujen jäse-
ninä pronomien tapaan, niillä rajataan keskustelumailmassa toimivia tai kokevia jouk-
koja, ja *üks* on määritteenä usein myös indefiniittisyyden ilmaisin.

MÄÄRÄÄ ILMAISEVAT SANAT KESKUSTELUSSA

Keskustelussa määrää ilmaisevilla sanoilla voi olla erilaisia tehtäviä. Tietysti on konteks-
teja, joissa kvanttoireita käytetään kvantifikaatioon eli sanotaan tosiaan, että jotakin on yksi

kappale tai että pitää ottaa mukaan kaikki mahdolliset X:t. Tässä olen kuitenkin enemmän kiinnostunut siitä, miten *üks* ja *kõik* toimivat viittauskeinoina. Siinä suhteessa ne muistuttavatkin erittäin paljon pronomineja. Kuten (muillakin) pronomineilla, myös sanoilla *üks* ja *kõik* on usein joko ensi maininnan tai referentin jäljittämisen funktio (*tracking*, esim. Du Bois 1980): ne osallistuvat referenssiketjujen muodostumiseen. Demonstratiiveista on suomalaisessa keskusteluntutkimuksessa viime aikoina puhuttu paljon (esim. Laury 1997; Seppänen 1998; Etelämäki 1998). Itse olen kirjoittanut demonstratiiveista virolaisessa keskustelussa (Pajusalu 1999). Tämä tutkimus puolestaan yrittää laajentaa käsitystä pronomineista, koska keskustelun referenssiketjuissa myös määrää ilmaisevilla sanoilla on tärkeä paikkansa. Näin ollen tämä tutkimus liittyy myös viime aikoina fennistiikassa julkaistuihin tutkimuksiin NP:n rakenteesta (Helasvuo 2001) ja referenssiketjuista (esim. Tiainen 1998; Eerola 2002). Virossa muut keskusteluntutkijat eivät tietääkseni ole käyttäneet samanlaista näkökulmaa.

Helasvuon (2001) ja Tiaisen (1998) referenssiketjujen käsittelystä puuttuvat kokonaan pronominit *kaikki* ja *yksi*. Todennäköisesti ne jäävät »muiden pronominiin» ryhmään tai niitä ei ole pidetty jäljittämiskeinona. Eerola on pronomineja keskusteluaineistossa käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan (2002) tilastollisesti laskenut kvanttorit pronomineista erilleen, mutta ei ole kiinnittänyt niihin erityistä huomiota, vaikka aineistossa ainakin *kaikki* esiintyy aika usein. Eerola on kuitenkin pohtinut NP:n *yksi*-tarkenteen funktioita ja huomaa aivan oikein, että periaatteessa ei ole määräisyyden kannalta eroa siinä, onko käytetty *yksi*-numeraalia vai jotakin muuta lukusanaa (Eerola 2002: 47). Juvosen (2000) väitöskirjassa *yksi*-tarkenteiset NP:t ovat saaneet sen verran huomiota, että ne on tilastollisesti laskettu aineistosta, mutta tutkimuksen analyysi kohdistuu kuitenkin demonstratiiveihin. Näin ollen suomen kielen tutkimuksessa ei tietojeni mukaan ole käsitelty sanojen *yksi* ja *kaikki* käyttöä puhutun kielen referenssiketjujen osana.

Olen useiden muiden keskusteluntutkijoiden kanssa samaa mieltä siitä, että demonstratiivien käyttö ei pelkästään heijasta olemassa olevaa kontekstia vaan luo sitä (ks. esim. Laury 1997; Seppänen 1998). Mutta tämä ei tietenkään koske vain demonstratiiveja vaan ainakin samassa määrin myös tässä tarkasteltavia sanoja *üks* ja *kõik*. Kumpikin heijastaa tai luo keskustelun maailmaan ryhmän, josta sitten poimitaan yksi referentti sanalla *üks* tai johon viitataan kokonaisuutena sanalla *kõik*.

Kõik ja useat muutkin määrää ilmaisevat sanat viittaavat referenttiin epätarkasti ja muistuttavat siltä osin erittäin paljon demonstratiivin *see* 'se' käyttöä. Molempien kohdalla on muistettava, että referenssin tarkkuudeksi riittää, että keskustelu voi jatkua, ja tämä puolestaan tarkoittaa, että sekä puhuja että vastaanottaja hyväksyvät referenssin (ks. myös Vilkuna 1992, Etelämäki 1998).

Üks JA kõik ITSENÄISINÄ VIROLAISISSA KESKUSTELUSSA

Üks ja *kõik* itsenäisinä NP:inä kuuluvat samaan ryhmään demonstratiivipronominiinien kanssa. Lauseisiin *võta see* 'ota tämä', *see on õige* 'tämä on oikein' tai *see käis siin* 'tämä kävi täällä' demonstratiivin voi korvata sanoilla *üks* tai *kõik*, kuten olen tehnyt esimerkissä 1. 1a ja 1b ovat tavallisia lauseita esimerkiksi tilanteessa, jossa puhuja ojentaa vastaanotta-

jalle suklaarasiaa. 1c voi olla opettajan arvio oppilaan laskutehtävistä ja 1d ilmoitus lounastauolta palaneelle kollegalle.

(1) (Keksityt esimerkit)

- (a) *Võta üks.* 'Ota yksi.'
- (b) *Võta kõik.* 'Ota kaikki.'
- (c) *Kõik on õige.* 'Kaikki on oikein.'
- (d) *Üks käis siin otsimas.* 'Yksi/joku kävi sinua täällä etsimässä.'

Demonstratiivien yhteydessä Himmelmann (1996) on erotellut käyttötapaukset, joissa referentti on tunnistettavissa a) tilanteesta (*situational use*), b) diskurssista niin, että referenttina on saman diskurssin osa (*discourse deictic use*), c) diskurssista referenttiketjujen perusteella (jäljittäminen, *tracking use*) ja d) muistista (*recognitional use*). Myös kvantoreilla *üks* ja *kõik* voidaan viitata joko niin, että referentti on tunnistettavissa tilanteesta (*situational use*), kuten esimerkkilauseissa 1a–b, tai sitten niin, että referentti on tulkittavissa edellisen tekstin ja diskurssimaailman perusteella (1d). Ainakin *kõik* voi yhtä hyvin olla myös diskurssideiktinen (1c). Demonstratiivipronomineista poikkeavasti molemmissa tapauksissa pitää olla tunnistettavissa joukko, josta *üks* valitsee referentiksi yhden jäsenen; *kõik* viittaa koko joukkoon. Poikkeuksena on tapaus 1d, jossa *üks* viittaa tuntemattomaan henkilöön. Tässäkin tapauksessa voitaisiin periaatteessa puhua joukosta, nimittäin prototyyppisten subjektien eli ihmisten joukosta.

Aineistoni sisältää lähinnä kahvipöydän ääressä käytyjä arkikeskusteluja, joissa keskustelijat eivät viittaa fyysiseen ympäristöönsä. Siksi niistä puuttuivat esimerkkien 1a–b kaltaiset tilanteesta tunnistettavat sanojen *üks* ja *kõik* itsenäisen käytön tapaukset, mutta sen sijaan niissä on diskurssimaailmaan perustuvia referenssitapauksia. Yleensä sanalla *üks* on verbaalisesti ilmaistu korrelaatti, ja se on siis tällöin selvästi anaforinen. Esimerkin 2 rivillä 3 on määritelty joukko, johon kuuluu kolme salaviinalajia. Näihin viitataan sen jälkeen yksitellen, riveillä 3 ja 6 sanalla *üks* ja rivillä 7 NP:llä *kõige odavam*.

- (2) 1 Ö: *kõige odavam jook on on lahjendatud piiritus. (.)*
halvin juoma on laimennettu pirtu
- 2 E: *ahah [ee ee]*
- 3 Ö: *[ja] ja seda on kolme sorti, üks on lahjendatud*
ja sitä on kolme lajia, **üks** on laimennettu
- 4 *neljakümne kraadi peale nagu viin,*
neljakymmentäprosenttiseksi kuten viina
- 5 E: *ahah*
- 6 Ö: *sis üks on lahjendatud kahekümne kraadi peale ja*
sitten **üks** on laimennettu kaksikymmentäprosenttiseksi ja
- 7 *kõige odavam on lahjendatud kümne kraadi peale.*
halvin on laimennettu kymmenprosenttiseksi.

Esimerkissä 3 Margit kertoo kahdesta linja-autonkuljettajasta, joista toiseen hän riveillä 10 ja 11 viittaa neljä kertaa sanalla *üks*. Toiseen kuljettajaan rivillä 12 viitataan pronomiinilla *teine*. Näin *üks* liittyy tässäkin luetteloon, virossa kun myös kahdesta entiteetistä koostuva ryhmä luetellaan *üks* ja *teine* eikä *toinen* ja *toinen* kuten suomessa. Koko

esimerkki on erittäin puhekielinen, ja siinä on paljon myös sanojen *kõik* ja *mingi* esiintymiä, joista enemmän myöhemmin.

(3) (Kajand 1994)

- 1 Margit: *ja siis bussis sõitsin kaks korda jänest kui kaks Haapsalu bussijuhti*
ja sitten bussissa matkustin kaksi kertaa ilman lippua kun kaksi haapsalu-
laista bussinkuljettajaa
- 2 *kes on mingid rasked mingid naistekütid sõidavad selle Haapsalu*
jotka ovat (joitakin) kovia (joitakin) naistenmiehiä ajavat sitä Haapsalun
- 3 *liini peal. siis need lasid mul ilma piletit sõita.*
reittiä. Ne antoivat mun matkustaa ilman lippua.
- 4 Ester: *mis sa ütlesid lihtsalt et sul ei ole raha? bussiga lähed koju*
Sanoitko vain että sulla ei ole rahaa? Bussilla menet kotiin
- 5 Margit: *ei bussijuht ütles kohe et sõidad Vasalemma vä?*
Ei kuljettaja sanoi heti että matkustatko Vasalemmaan?
- 6 *ütlesin et sõidan jah. no okei siis sõida.*
Sanoin että kyllä. No ookoo matkusta sitten.
- 7 Ester: *aa Tallinnast nagu või?*
ai Tallinnasta vai?
- 8 Margit: *jah. jajah.*
joo.
- 9 Ester: *tundis sind ära või?*
tunnistiko sinut?
- 10 Margit: *ma ei tea. üks see minu vunts. üks on minu sõber raske. ühte ma*
en tiedä. **yksi** se mun viiksekäs. **yksi** on minun hyvä ystävä. **yhden** mä
- 11 *tunnen eks päris kohe tean eks. üks on mingi Jüri on ta nimi eks.*
tunnen ihan tiedän. **yksi** on (jokin) Jyri on sen nimi.
- 12 *seda ma tunnen kohe see laseb alati ilma piletit sõita. aga teist*
sen mä ihan tunnen se antaa aina matkustaa ilman lippua. mutta toista
- 13 *teise nime ma ei tea. aga see on mingi vunts. see on mingi sihuke. kõik*
toisen nimeä en tiedä. mutta se on (jokin) viiksekäs. se on (jokin) semmoi-
nen. kaikki
- 14 *kõigile teeb silma kogu aeg. terve tee kabistab seal naisi.*
kaikille iskee silmää koko ajan. koko matkan kähälöi siinä naisia.
((nauru taustalla))
- 15 *saad aru ta räägib absoluutselt kõikide naistega viskab mingi*
tajuatko se puhelee kaikkien naisten kanssa lausuu (joitain)
- 16 *komplimente. kõik kes ostavad piletit mingi näpistab*
kohteliaisuuksia. kaikki jotka ostaa lippua (joku) nipistää
- 17 *põsest mingi sihuke rida noh*
poskesta (joku) sellainen juttu

Myös sanaa *kõik* käytetään kontekstissa, jossa on jollakin tavalla tunnistettavissa oleva joukko. Tämä merkitys on formaalissa semantiikassa tunnettu universaalikvanttorin kollektiivisena representaationa, jossa predikaatti vaikuttaa koko ryhmään kollektiivisesti, toisin kuin distributiivisessa representaatioissa, jossa tarkoitetaan yksitellen jokaista ryh-

▷

män jäsentä (Vendler 1967). Englannissa vastaavat kvanttorit ovat *all* ja *each*, virossa taas *kõik* ja *iga* 'jokainen'; tämän opposition katsotaan olevan primitiivi ja universaali (Brooks ym. 2001). Arkikeskusteluissa *kõik* viittaa ryhmään kokonaisuutena, mutta kuten myöhemmin tullaan näkemään, ei aina kirjaimellisesti koko ryhmään. *Kõik* ei siis ainakaan arkikeskustelussa ole universaalikvanttori vaan pikemminkin joukkoviitteinen (usein suomea) anaforinen pronomini.

Aineistostani löytyy konteksteja, joissa sanalle *kõik* on mahdollista löytää samaviitteisen korrelaatti. Esimerkissä 4 puhutaan rivillä 3 tytöistä, jotka puhuja oli nähnyt liftaamassa. Heihin viitataan lausekkeella *üks ilusam kui teine beib* 'toinen toistaan kauniimpi beibi', ja samalla rivillä oleva *kõik* tarkoittaa selvästi samoja tyttöjä. Tämän jälkeenkään näistä tytöistä ei puhuta yksitellen.

(4) [puhutaan liftaamisesta Tartosta Tallinnaan]

- 1 Katrin: *meeletu, mis eelmine reede oli, no=see=oli (.) see oli ropp lausa (.)*
mieletöntä mitä viime perjantaina oli, no se oli aivan hirveätä
- 2 *mingi küm- kahe kilomeetri ulatuses iga (.) iga kümne meetri tagant*
(joku) kym- kahden kilometrin matkalla kymmenen metrin välein
- 3 *mingi üks ilusam kui teine beib, tead seisavad kõik onju tead, (.)*
(joku) toinen toistaan kauniimpi beibi, tiedätkö seisovat **kaikki**

Tällainen korrelaatin olemassaolo näyttää olevan pikemminkin poikkeus kuin sääntö. Tavallisesti *kõik* on sidottu koko tilanteen tulkintaan, mutta usein tarvitaan myös aika laajaa yleistietoa siitä, millaisia referenttejä tarkoitetaan. Esimerkissä 5 puhutaan kodista ja sen jälkeen siitä, että »kaikki olivat kotona». Ketkä »kaikki» ovat, ei ihan tarkkaan selviä. Ilmeisesti sillä tarkoitetaan kotona asuvia ihmisiä, joista kaksi mainitaankin heti sen jälkeen (Rein ja Valdis). *Kõik* merkitsee tässä, että kotona olevista ihmisistä muodostui joukko, josta kukaan ei puuttunut. Referenssi selviää vastaanottajalle sen perusteella, mitä kulttuurissamme yleensä tiedetään kotona asumisesta ja perheestä, mutta referenssi jää todennäköisesti epätarkaksi. *Kõik*-sanaa voidaan myös pitää referentin (kotona asuvien ihmisten ryhmän) ensimmäintana.

- (5) 1 H: *jah, ja sis olid kodus (0.5) kõik, (0.8) tändap Rein, (0.5) no Valdis tuli*
ja sitten olivat kotona **kaikki** siis Rein, no Valdis tuli
- 2 *sõjaväest siis (1.5) ja noh Rein oli (-) ja ja sis*
armeijasta ja Rein oli

Myös esimerkissä 6 on kyseessä sanan *kõik* epätarkka käyttö. Siinä referenssi on vielä selvemmin epämääräinen, loogisesta näkökulmasta liioiteltu. P:llä merkitty puhuja kertoo opiskelija-alennusten lakkauttamista vastaan järjestetystä mielenosoituksesta, johon hän oli itse osallistunut. Rivillä 7 tuodaan keskusteluun uusi referentti, tuntematon nainen *üks mingi mutt* 'eräs eukko'. Samaan aikaan kuin nainen saapuu paikalle, ryhmä nuoria keinuttaa linja-autoa. Tähän ryhmään viitataan sanalla *kõik* (rivi 7). Missään tapauksessa *kõik* ei viittaa kaikkiin paikalla olleisiin ihmisiin, vaan yksinkertaisesti isoon joukkoon. Rivillä 12 esiintyy taas sana *kõik*, mutta se ei todennäköisesti viittaa täsmälleen samaan joukkoon, joka keinutti bussia, eikä muutenkaan kaikkiin paikalla oleviin ihmisiin eikä edes kaikkiin nuoriin. Molemmat *kõik*-sanan esiintymät luovat kuulijoille kuvitelman tapahtuman massiivisuudesta ja osallistujien toimimisesta ryhmänä.

(6) [puhutaan mielenosoituksesta Tartossa]

- 1 S: *mõnus*
hauskaa
- 2 P: *ei mõnus oli jah see aksioon vaadata, kuigi ma kujutan ette võ- võis*
ei tosiaan, oli hauskaa katsoa sitä tapahtumaa, vaikka kuvittelen että saattoi
- 3 *õudsalt palju vihaseid inimesi olla kes noh kellel on vaja*
olla hirveän paljon vihaisia ihmisiä joka no jotka siitä hyötyvät
- 4 *mingi müiting, mingi kohtumine, (.)*
joku mielenosoitus, joku tapaaminen
- 5 S: *jaa=jah*
- 6 P: *@ need võisid ikka väga vihased [olla.] @*
ne saattoivat olla hirveän vihaisia
- 7 S: *[üks mingi mutt tuleb, (.) kõik kõigutavad*
yksi (joku) eukko tulee, **kaikki** keinuttavat
bussi=ja
bussia
- 8 P: *ähäh*
- 9 S: *@ TÄITSA HULLUD LAPSED, (.) SEAL BUSSIS ON JU*
(nainen sanoi:) ihan hullut lapset, siinä bussissahan on
- 10 *VÄIKSED LAPSED. @ tead nii naljaks oli kuulda, (.) ja sis üks mees*
pieniä lapsia. tiedätkö niin hauskaa oli kuunnella, ja sitten yksi mies
- 11 *ütleb @ vaadake buss tuleb. @ he-heh*
sanoo katsokaa busse tulee
- 12 P: *@ kõik tormavad @ he he heh*
kaikki rientävät

Samantyyppinen *kõik* oli myös esimerkissä 3, jossa riveillä 13–17 luonnehditaan bussikuskia sillä tavoin, että tämä flirttailee »kaikkien naisten kanssa». Esimerkissä on kolme itsenäistä *kõik*-pronominia, joista yksi toki ilmeisesti korjausrakenteessa (*kõik kõigile teeb silma kogu aeg./.../kõik kes ostavad piletit mingi näpistab põsest*). Bussissa matkustavat naiset ovat epätarkka joukko henkilöitä, siis tavallaan samanlainen tapahtuman kollektiivinen osallistuja kuin bussin keinuttajat esimerkissä 6. Ero on vain siinä, että bussin keinuttajat toimivat, naiset taas kokevat joukkona. Molemmissa tapauksissa kokeminen tai toimiminen rajaa joukon.

Kõik ei ole vain henkilöviitteinen. Arkikeskusteluissa puhutaan yleensä henkilöistä, mutta jos puhe onkin jostain muusta, *kõik* voi viitata sekä esineisiin että tapahtumiin, siis mihin vain. Esimerkeissä 7 ja 8 *kõik* viittaa esineisiin ja se on selvästi liioiteltu, sillä onhan epätodennäköistä, että tosiaan kaikki putoaisi tai kaikki hajoaisi.

(7) *kõik* kukub mu käest maha
kaikki putoaa kädestäni

- (8) 1 *temal on nimelt selline vasakukäeline naine. heh (1.0) aint sellel pidi olema*
hänellä on nimittäin sellainen vasenkätinen vaimo. sillä vaan on kuulemma
- 2 *selline suurepärase omadus et ta lõhub kõik kohe ära*
sellainen mainio ominaisuus että hän rikkoo **kaiken** heti

▷

Kuten myös demonstratiivin *see* yhteydessä virossa ja vastaavien demonstratiivien kohdalla muissakin kielissä (Himmelman 1996; Pajusalu tulossa), sanan *kõik* oikeata referenttiä on usein vaikeaa löytää, koska se on epämääräinen »joku» tai »jotakin» tekstissä tai tilanteessa. Esimerkissä 9 rivillä 4 on sanalla *kõik* tarkkaan ottaen kaksi mahdollista tulkintaa: puhuja voi tarkoittaa joko kaikkia tarinoita, joita puheenaiheena olevalle tytölle kerrotaan, tai kaikkia ihmisiä, jotka niitä tarinoita kertovat. Todennäköisesti yksiselitteistä ratkaisua ei olisi edes siinä tapauksessa, että voitaisiin kysyä puhujalta, mitä hän tarkoitti.

- (9) 1 A: *ta kannatab kõik ära mis talle räägitakse talle räägitakse*
hän kestää **kaiken** mitä sille kerrotaan hänelle kerrotaan
- 2 *palju igasuguseid koledaid lugusid.*
paljon kaikenlaisia hirveitä tarinoita
- 3 D: *mhmh*
- 4 A: *ta kuulab kõik ära, (.) ja ta ei lükka ühtegi inimest endast eemale*
hän kuuntelee **kaiken/kaikkia** ja hän ei torju yhtään ihmistä

Esimerkissä 10 *kõik* viittaa propositioiden ryhmään, eri asioihin, joista joskus tulevaisuudessa on tarkoitus kertoa. Se, että puhuja käyttää sanaa *kõik*, osoittaa, että kerrottavaa on paljon ja että tulevaisuudessa se kerrotaan mitään piilottamatta, myös tapahtuneen syyt ja seuraukset. Tässä *kõik*-sanalla luodaan joukko ja kokonaisuus, vaikkei sitä aikaisemmin ehkä olekaan ollut olemassa. *Kõik* osoittaa myös, että puheeksi tulevat tapahtumat eivät ole yksinkertaisia vaan monimutkaisia.

- (10) *kunagi kui aeg tuleb ma räägin sulle kõik ära onju*
kerran kun tulee (sopiva) aika kerron sulle **kaiken** eiks niin

Voidaan miettiä, mitä eroa olisi, jos esimerkissä 10 ei olisikaan *kõik* vaan *see* (oikeastaan *selle*). Silloinkin sillä viitattaisiin samaan referenttiin, mutta sitä käsiteltäisiin yhtenä kertomuksena eikä eri kertomusten joukkona. Sama joukon lisämerkitys tuotetaan pronomiinilla *kõik* myös esimerkissä 11. Jos esimerkissä olisikin sanan *kõik* sijasta *see*, puhuja tarkoittaisi yhtä entiteettiä, siis tekstiä kokonaisuudessaan.

- (11) *Liis ütleb et kui tema nüüd loeb, et temale tuleb kõik tuttav ette.*
Liis sanoo että kun hän lukee että **kaikki** tuntuu tutulta.

Kõik voi saada myös geneerisen tulkinnan, jossa sillä ei olekaan selvää referenttiä. Esimerkissä 12 kerrotaan naisesta nimeltään Mariella, jota »kaikki sanovat Maru Ellaksi», sananmukaisesti rajuksi Ellaksi. Subjektina toimiva *kõik* antaa lauseelle geneerisen tulkinnan: näin siis tehdään (tässä tapauksessa puhutaan) usein, tavallisesti. Tässä ja usein muuallakin *kõik*-sanalla alkava lause toimii ikään kuin puhujan itsepuolustuksena. *Kõik*, kuten nollapersoonaa ja passiivikin, on keino ilmaista puheaktipersoonaa ilman varsinaista puheaktipronominia (vrt. Laitinen 1995), omaa mielipidettä tai käyttäytymistä ikään kuin kaikkien muiden kautta.

- (12) 1 R: *mina ütleni talle varsti Ella. (0.5)*
minä sanon hänelle pian Ella

- 2 E: *a sa ütle jumala [eest]*
no sano sitten
- 3 R: *[kõik rää]givad Maru Ella*
kaikki sanovat Raju Ella

Myös esimerkissä 13 on epäselvää, mikä on *kõik*: miehen käyttäytyminen vai perhe-elämä kokonaisuutena, se, kuuluko siihen »kaikkeen» esimerkiksi myös miehen ansaitsema raha tai hänen tanssitaitonsa. Samantyyppisistä yleisistä merkityksistä on tullut myös kiinteitä konstruktioita, joissa referentiaalisuus on heikentynyt (esimerkiksi ilmaus *kõige tipuks* 'kaiken huipuksi').

- (13) *iga reede tehakse suurkoristus ja ja mees ka koristab jõle hoolega ja kõik on väga ilus*
joka perjantaina tehdään suursiivous ja mies siivoaa hirveän huolellisesti ja **kaikki** on hyvin kaunista

Geneerisyyden vuoksi pronomini *kõik* on tullut myös partikkeli, jolla ei ole referenttiä. *Kõik* ei kuitenkaan ole yleiskielessä kovin tavallinen partikkeli, koska aineistotani löytyi siitä vain pari esimerkkiä. Esimerkissä 14 toinen *kõik* on mielestäni tulkittavissa partikkeliksi eikä lauseen varsinaiseksi jäseneksi³.

- (14) *nii palju töid on. ta luges kõik ette muidugi mis tal kõik teha on.*
niin paljon töitä. hän luetteli kaikki tietysti mitä hänen (**kaikki**) pitää tehdä

Olen kuitenkin itse kuullut joidenkin ihmisten käyttävän *kõik*-sanaa ei-referentiaalisena, painottomana, sisällön absoluuttisuutta tai yleisyyttä korostavana sanana, esimerkiksi *ta tuli kõik kohale ja tõi raha kaasa, aga ikkagi...* 'hän tuli jopa paikalle ja toi rahat mukanaan, mutta...'. Esimerkeissä 15 ja 16 sanalle *kõik* olisi periaatteessa löydettävissä referentti, sillä esimerkissä 15 se on pääsiäismunan pinta kokonaisuutena ja esimerkissä 16 *kõik* voitaisiin tulkita pulloihin kaadettuun maitoon viittaavaksi. Olen kuitenkin sitä mieltä, että kummassakin tapauksessa *kõik* on korostava partikkeli, mutta tässä kysymyksessä tarvitaan intonaation huomioon ottavia lisätutkimuksia⁴.

- (15) Kajand 1994

- 1 *mina võtsin Estrile linna muna kaasa. raskelt ilus muna oli*
Minä otin Esterille kaupunkiin (pääsiäis)munan mukaan. Hirveän kaunis muna oli
2 *esmaspäeval eks ole sihuke lilla kõik ja mingi eri värv kirjuline*
maanantaina sellainen liila (**kaikki**) ja (joku) erivärinen kirjjava

- (16) 1 *ja siis perastpoole oli vanaema, (.) aga no see ei saand süia minna tooma. (2.5)*
Ja sitten myöhemmin oli isoäiti, mutta se ei pystynyt hakemaan ruokaa.

³Liina Lindströmin mukaan (henkilökohtainen keskustelu) kyseessä voi myös olla ilmiö, jossa relatiivilauseen korrelaatti siirretään samaan lauseeseen. Tästä on esimerkkejä muidenkin sanojen yhteydessä.

⁴Partikkelin kaltaista käyttöä on myös suomen sanalla *kaikki*, esimerkiksi *Hänellä on hevoset ja kaikki* merkityksessä 'vaikka mitä' (Nykysuomen sanakirja II: 141). Kiitän huomiosta nimetöntä esilukijaa.

- 2 *see ei saand köögist tuua, (2.0) seal oli kõik grammidega pudelde sees*
Se ei pystynyt hakemaan keittiöstä, siinä oli (**kaikki**) grammapulloissa
- 3 *valmis=ja*
valmiina

Itsenäisenä *kõik* voi myös saada lopettamisen merkityksen. Esimerkissä 17 se esiin-
tyy referaatissa, jossa ikään kuin toistetaan pyöräilijälle kisojen aikana sanottua väärää
tietoa hänen häviämistään. Siinä *kõik* ja *pidu läbi* ovat puhekielisiä synonyymejä, joi-
den merkitys on 'tämä päättyy'.

- (17) *öeldi et KÕIK (.) pidu LÄBI (.) võid koju minna*
sanottiin että **kaikki** (.) juhlat ohi (.) saat mennä kotiin

Tässä luvussa tarkastelin, miten *üks* ja *kõik* toimivat itsenäisinä viittauskeinoina arki-
keskustelussa. *Üks* ei esiinny itsenäisenä kovin taajaan, mutta sillä on enemmän prag-
maattisia tehtäviä NP:n määritteenä. Näitä tarkastelen seuraavassa luvussa. *Kõik* taas voi
juuri itsenäisenä saada useita pragmaattisia merkityksiä, sillä se voi olla anaforinen (esi-
merkki 4) tai sen referentti voi olla löydettävissä laajemman kontekstin perusteella (5)
tai jäädä epäselväksi (9, 13); se voi osoittaa referenttien muodostavan yhdessä toimivan,
kokevan tai koettavan joukon (6; 3 riveillä 14 ja 16; 11) ja myös monimutkaisen joukon
(10). Usein *kõik* ilmaisee yleisyyttä tai tavallisuutta (7, 8) ja sitä kautta se voi tavallaan
viitata myös puhujaan (12). *Kõik* voi olla myös partikkeli, jolla ei ole referentiaalista
merkitystä (14, 15, 16), ja se voi esiintyä merkityksessä 'loppu' (17). Seuraavassa luvus-
sa nähdään, että *kõik* voi esiintyä myös NP:n etumääritteenä, mutta se ei ole niin tavalli-
nen kuin *üks*-määrite.

Üks JA *kõik* ETUMÄÄRITTEINÄ VIROLAISISSA KESKUSTELUSSA

NP:n etumääritteenä *üks* ilmaisee useimmiten indefiniittisyyttä. Definiittisyydestä on
fennistiikassa viime aikoina käyty paljon keskustelua, mutta enemmän juuri *se*-pronominin
käytön yhteydessä (Laury 1997; Juvonen 2000; Larjavaara 2001). Itse olen tutkinut
aikaisemmin *see*-pronominia virolaisessa keskustelussa (Pajusalu 1997) ja tullut sellai-
seen tulokseen, että *see* on virossakin usein definiittisyyttä osoittava tarkennin, jolla pu-
hujasta ilmaisee sen, että vastaanottajalla on itsenäinen pääsy referenttiin. Jos lähdetään
Greenbergin (1978: 62) kieliopillistumismallista, niin sekä virossa *see* että suomen *se* ovat
ensimmäisen asteen definiittisiä artikkeleita, eivät tietenkään (vielä?) täysin kieliopillis-
tuneita. Oman kielitajuni mukaan suomen *se* ja virossa *see* käyttäytyvät keskustelussa de-
finiittisyyttä ilmaisevina samalla tavalla. Erona on vain se, että suomessa on myös *tämä*
ja *tuo*, kun taas virossa *see* on melkein ainoa definiittisyyttä ilmaiseva demonstratiivi. Toki
paikkaa ilmaisevissa NP:ssä *see*-pronominin sijasta käytetään demonstratiiviverbeja
sinna, *seal* ja *sealt* (esimerkissä 19 rivillä 4 *seal Valgesoo külas*; ks. Pajusalu tulossa).

Viron arkikielen aineiston pohjalta on esitetty myös toisenlainen tulkinta pro-muoto-
jen (siis joko pronominin tai proadverbin) ja leksikaalisten lausekkeiden yhdistelmille.
Sahkai (2003) on oletanut, että kyseessä on kaksi lauseketta, ja kutsunut ilmiötä tuplauk-
seksi (*doubling*, esimerkiksi *see teie mees* 'se teidän mies', *niüüd täna* 'nyt tänään', *siit*

kodu juurest 'täältä kodin luota'). Olen kuitenkin itse edelleen sitä mieltä, että ainakin useissa tällaisissa tapauksissa kyseessä on yksi lauseke, jolla on erilaisia määritteitä. Sähkain tärkein perustelu on se, että *see*, *niiid* tai *siit* edellä mainituissa esimerkeissä eivät tuo mukanaan uutta informaatiota vaan viittaavat täsmälleen samaan tarkoitteeseen kuin viereinen NP. Mielestäni ainakin *see* ja *siit* ilmaisevat definiittisyyttä eivätkä siis ole NP:n toistoja. Lausekkeissa *see teie mees* ja *teie mees* on erona se, että jälkimmäisessä definiittisyyttä ei ole leksikaalisesti ilmaistu. Sähkain näkökulma on kuitenkin hyvin mielenkiintoinen, koska siinä yhdistetään samaksi ilmiöksi myös sellaiset arkikielen ilmaisut kuin esimerkiksi *sihuke armas* 'sellainen söpö' ja *meil eestlastel* 'meillä virolaisilla', joita ei aikaisemmin ole viron osalta käsitelty.

Kun puhutaan definiittisyydestä, luonnollisesti nousee esiin kysymys myös indefiniittisyydestä. Greenbergin kieliopillistumismallia on myöhemmin pyritty täsmentämään tarkastelemalla definiitti- ja indefiniittitarkentimia samana paradigmatena. Stark (2002: 319) on päätellyt, että artikkelisysteemin kehittymisen ensimmäisessä vaiheessa tarkentimia käytetään valinnaisesti olennaisten referenttien merkitsemiseen, toisessa vaiheessa merkitään myös vähemmän olennaisia ja geneerisiäkin referenttejä ja vasta kolmannessa vaiheessa artikkelijärjestelmä kieliopillistuu ja järjestyy uudelleen akselilla »annettu – uusi informaatio».

Olen käsitellyt tarkemmin indefiniittisyyttä virolaisissa keskusteluissa ja kirjoitetuissa teksteissä jo aikaisemmin (Pajusalu 2000, 2001); tässä yritän vain lyhyesti esittää pääkohdat. Fennistiikassa laajimman ei-numeraalisen *yks(i)*-tarkentimen kuvauksen on esittänyt Maria Vilkuna (1992).

Virossa on kaksi indefiniittipronominia, jotka voisivat periaatteessa olla ehdokkaina indefiniittisyyttä ilmaiseviksi tarkentimiksi. Ne ovat *üks* ja *mingi*, jotka esiintyvät NP:n etumääritteinä. *Üks*-määritteen sisältävä NP on yleensä uuden referentin ensi maininta, usein kertomuksen alussa, kuten *üks mees* esimerkissä 6 rivillä 10. *Üks*-määritteen ei tietenkään tarvitse olla NP:n ainoa pronominaalinen etumäärite. Esimerkissä 18 alkaa kertomus siitä, miten eräs sairaanhoitaja kävi Tanskassa vesipuistossa. Lauseke *meil üks=ee õde* viittaa neutraalisti henkilöön, jota kukaan ei tunne. *Meil* viittaa tässä puhujan työyhteisöön, ja vaikka perinteisen kieliopin mukaan se pitäisi luokitella adverbiaaliksi, se on tässä mielestäni NP:n osa, koska sekä *meil* että *üks* määrittelevät joukon, josta kuulija voi löytää referentin sanalle *õde*. Adverbiaalinen tehtävä taas olisi täsmentää koko lauseen merkitystä, koska silloin *meil* olisi koko Tanskan-matkan määrite.

- (18) *mõtle meil üks=ee õde käis öö=m Taanis suvel. oli tööl seal.*
ajattele **meillä yksi hoitaja** kävi Tanskassa kesällä. oli töissä siellä.

Esimerkissä 19 tapahtuu mielenkiintoinen osallistujakehikon muutos. Sekä L että T tuntevat miehen, josta L aikoo kertoa. Sen osoittaa rivillä 1 käytetty NP *tollest lollist mehest* 'tuosta tyhmästä miehestä' (*too* osoittaa tässä puhujan etelävirolaista taustaa). Rivillä 3 aloitetaan kuitenkin itsenäinen kertomus, joka on todennäköisesti »tarkoitettu» nauhan kuuntelijoille, jotka eivät tunne puheena olevaa miestä ja joille tämä lause on kertomuksen päähenkilön esittely. Tarkenne *selline* 'semmoinen' lisää vieläkin vaikutelmaa, että mies on täysin tuntematon (samoin kuin suomessa *semmoinen*, ks. Helasvuo 1988: 93–94 ja Vilkuna 1992: 132–133).

▷

- (19) 1 L: *tahad ma räägin sulle tollest (.) lollist mehest,*
haluatko kerron sulle tuosta tyhmästä miehestä
- 2 *tollest Pae Sassist.*
tuosta Paen Sassista.
- 3 T: *no räägi. (1.0)*
no kerro.
- 4 L: *no et üks selline (.) vana mees elab seal (.) Valgesoo külas*
no että **yksi sellainen vanha mies** asuu siinä Valgesoon kylässä

Ensimmäintana voi arkikeskusteluissa esiintyä myös *mingi*-määritteinen NP. On aika vaikeaa osoittaa, mitä eroa on sanoilla *üks* ja *mingi* määritteinä. *Mingi* liittyy enemmän sisällön epämääräisyyteen, ja sillä voidaan osoittaa, että referentti oli tapahtuma-aikana tuntematon myös kertojalle. Tässä tarkoitan tuntemattomuudella puhujan henkilökohtaista asennetta (onko kyseessä tuttu tai vieras) enkä spesifiyttä (spesifeistä ja ei-spesifeistä indefiniiteistä ks. esimerkiksi von Heusinger 2002). *Mingi mees* voi siis viitata spesifiin mutta tapahtumahetkellä tuntemattomaan mieheen, joka myöhemmin (esimerkiksi kun hän tulee lähemmäs) voikin osoittautua tutuksi. Tunnettuus on tällöin kulttuurinen kategoria. Suomesta on Vilkuna (1992: 132) ehdottanut suurin piirtein samaa: *joku-* tai *jokin-*tarkenteen tehtävä näyttää laajasti ottaen samanlaiselta kuin *yksi-*tyypin, kunhan muistetaan sen merkitys »ei puhujankaan identifioitavissa». Samassa yhteydessä Vilkuna mainitsee myös pragmaattisen välinpitämättömyyden, joka usein liittyy *joku-* tai *jokin-*tarkenteeseen. Oman aineistoni perusteella voisin sanoa, että virossa *mingi* saa usein erilaisia pragmaattisia merkitysvaihtoja, kun taas *üks* on huomattavasti neutraalimpi ja asiallisempi. *Üks*-määritteisellä NP:llä yleensä mainitaan ensimmäistä kertaa olennainen, myöhemmin mahdollisesti puheenalaiseksi tuleva referentti, kun taas *mingi*-määritteinen NP viittaa yleensä epäoleellisiin tarkoitteisiin (kuten esimerkissä 27 *mingi kokkutulek*). Epstein (2002: 349–357) on osoittanut, että englannissa ensimmäintä voidaan tehdä *the*-artikkelin sisältävällä NP:llä (toisin kuin perinteisesti on esitetty), jos kyseessä on diskursissa olennainen referentti; indefiniittisellä NP:llä taas tuodaan diskurssimaailmaan ei-prominentti referentti. Sama ero näyttää siis virossa olevan *üks*-määritteisen ja *mingi*-määritteisen NP:n eli kahden erilaisen indefiniitin välillä.

Sekä *üks* että *mingi* voivat esiintyä myös ei-referentiaalisina predikaatiiveina. Tällöin molemmat indefiniittideterminantit määrittelevät joukon, johon lauseen subjekti kuuluu. *Üks*-määritteinen NP nimeää joukon, joka on suhteellisen selvärajainen ja jonka myös keskustelun muut osaanottajat todennäköisesti hyväksyvät kategoriana. Kyseessä ei siis ole tunnistettavuus samassa mielessä kuin definiittisyyttä määriteltäessä, eikä referentin tunnistettavuuden kategoriaa voi soveltaa ei-referentiaalisiin NP:ihin (Du Bois 1980: 211). Esimerkissä 20 puhuja pitää itsestään selvänä vanhojen kouluopettajien kategorian olemassaoloa. *Mingi*-määritteisen NP:n avulla taas tehdään ikään kuin epämääräisempi kategorisointi, kuten esimerkissä 21 riveillä 2 ja 13. Esimerkki 21 on peräisin keskustelusta, jossa käytetään *mingi*-sanaa todella runsaasti myös partikkelina (esimerkki 21 on esitetty aiemmin esimerkkinä 3). *Mingi*-sanan käytöllä on toki myös suuri sosiolingvistinen variaatio.

- (20) *Alma on üks vanaaegne kooliõpetaja, tema tahab sedasi=et (0.5) et laps midagi õpiks*

Alma on **(yksi, tavallinen) vanhanaikainen kouluopettaja**, hän haluaa näin että lapsi oppisi jotakin

(21) Kajand 1994

- 1 Margit: *ja siis bussis sõitsin kaks korda jänest kui kaks Haapsalu bussijuhti*
ja sitten bussissa matkustin kaksi kertaa ilman lippua kun kaksi haapsalu-
laista bussikuljettajaa
- 2 *kes on mingid rasked mingid naistekütid*
jotka ovat **(jotakin) kovia (jotakin) naistenmiehiä**

[välistä on jätetty pois osa keskustelua]

- 12 *aga teist*
mutta toista
- 13 *teise nime ma ei tea. aga see on mingi vunts. see on mingi sihuke.*
toisen nimeä en tiedä. mutta se on **(jokin) viiksekäs**. se on **(jokin) sem-
moinen**.

Üks on myös aikailmauksissa tavallinen indefiniittisyyden osoittaja, kuten esimerkiksi usein toistuvissa konstruktioissa ja yhdyssanoissa *ükskord, ühel päeval* ja niin edelleen; katso myös *ühel heal päeval* 'jonakin (hyvänä) päivänä' (esimerkki 24, rivi 1).

Mielenkiintoista on, että *üks* ja *mingi* voivat joskus esiintyä myös saman NP:n etumääritteinä, kuten esimerkissä 6 rivillä 7 *üks mingi mutt* 'yksi (joku) eukko'. Olen myös löytänyt henkilöihin etunimellä viittavia NP:itä, joissa etumääritteinä on sekä *üks* että *see* (*see üks Aimar*, tarkemmin Pajusalu 2001).

Üks voi NP:n etumääritteenä saada myös merkityksen 'sama' (22) ja lukusanan (joskus myös muiden kvanttoreiden) määritteenä merkityksen 'noin' (23).

- (22) *minuga ühel ajal tuli kabinetti veel üks ee mees kelle nimi oli Peeter Sink*
samaan aikaan kuin minä tuli huoneeseen vielä yksi mies jonka nimi oli Peeter Sink
- (23) *mis on siis üks üks kaheksakümmend kilo liha süüa siis suure perega*
suuren perheen on helppoa syödä **noin kahdeksankymmentä kiloa lihaa**

NP:n määritteenä *kõik* ilmaisee sen, että tarkoitetaan NP:n referenttejä joukkona, eikä joukon tarvitse olla selvästi rajattu, kuten itsenäisen *kõik*-sanan tapauksessa. NP:n osana *kõik*-sanalla on samat pragmaattiset tehtävät kuin itsenäisenä, esimerkiksi tilanteen yleisyyden ja tavallisuuden osoittaminen, kuten esimerkissä 24, jossa puhutaan keskustelussa esillä olevan henkilön tulevaisuuden (todennäköisestä) mielipiteestä, että »kaikilla muilla» on »oikeat» vaimot, jotka laittavat ruokaa.

- (24) 1 K: *ühel heal päeval avastab=et @ tegelikult võiks ikka naine süüa teha. @*
he he
yhtenä kauniina päivänä keksii että itse asiassa vaimo saisi laittaa ruokaa.
- 2 B: *he he*
- 3 K: *@ see=hea päev võib tulla õige varsti, mul on sihuke tunne. @*
se kaunis päivä voi tulla aika pian, mulla on sellainen tunne.
- 4 B: *et miks kõigil teistel on sellised naised, kes teevad süüa onju.*
että miksi **kaikilla muilla** on sellaiset vaimot, jotka laittavat ruokaa.

▷

Esimerkissä 25 *kõik* osoittaa tarinassa puheena olevien sairauksien ja lääkäreiden paljoutta ja sitä, että tarkoitetaan koko tilanteen yleisyyttä ja tavallisuutta kerrontakontekstissa. *Kõik* esiintyy sekä NP:n osana (*kõik need tohtrid* 'kaikki ne lääkärit', *kõiki asju* 'kaikkia asioita', *kõiki neid lihtsamaid suguhaigusi* 'kaikkia niitä yksinkertaisimpia sukupuolitauteja') että itsenäisenä (*kõ(ik)*) rivillä 3. Rivillä 6 oleva paljas *kõik* on hiukan vaikeammin tulkittavissa: se on joko itsenäinen NP apposition funktiossa tai NP:n jälkimäärite.

- (25) 1 L: *no minu vanaema oli.: v oli.: õõ v õõ v-ven haigla lasteosakonnas.*
no minun isoäitini oli sukupuolitautilien sairaalan lastenosastolla
- 2 *ja=siis hiljem oli siis naistekliinikus, ja onkoloogias metode. (0.8) ja*
ja sitten myöhemmin naistenklinikalla ja syöpäosastolla hoitajana. ja
- 3 ***kõik*** *siis need tohtrid ja siis see s kogu see (3.0) kõ=nad ravisid* ***kõiki***
kaikki (sitten) ne lääkärit ja sitten koko se ***kaikki*** he hoitivat ***kaikkia***
- 4 *asju. (1.0) naistekliinikus ja.: selles onkoloogias, (.) välja arvatud*
asioita naistenklinikalla ja siellä syöpäosastolla paitsi
- 5 *süüfilist. (1.0) aga=ma=ütlen=neid lihtsamaid haigusi,*
syfilistä. mutta niitä yksinkertaisempia tauteja
- 6 ***kõiki***=*neid lihtsamaid [suguhaigusi* ***kõiki*** *raviti.]*
kaikkia niitä yksinkertaisempia sukupuolitauteja ***kaikkia*** hoidettiin.

Kõik on yksi viron kiinnostavimpia sanoja sanajärjestyksen kannalta, ja sama pätee suomen *kaikki*-sanaan. Suomessa (ja samalla tavalla virossakin) on mahdollista käyttää esimerkiksi lausekkeita *minun kaikki ystäväni* ja *kaikki minun ystäväni* (Hakulinen ja Karlsson 1979: 114). On myös hyvin tunnettu tosiasia, että kirjoitetussa ja puhutussa kielessä esiintyy sekä lausekkeita *see kõik* että *kõik see* (samoin *need/nad/me/te kõik* sekä *kõik need/nad/me/te*). Tässä on periaatteessa erilaisia tulkintamahdollisuuksia: näitä voi pitää kahden lausekkeen yhdistelminä (joko appositiona, ks. EKG II: 117, tai Sähkain ehdottamana tuplauksena, ks. Sähkai 2003) tai yhtenä lausekkeena (tämäkin vaihtoehto on esitetty EKG II:ssa s. 117). Esimerkissä 26 rivillä 2 on lauseke *see kõik*, joka viittaa seksuaalikäyttäytymiseen liittyviin ongelmiin, rivillä 3 toistetaan samaa lausekkeella *kõik see*. Rivillä 6 on samassa tarkoituksessa itsenäinen *kõik*.

- (26) 1 L: *ja need probleemid ei ole nii uued, ku=nad äi noored arvavad ju*
ja ne ongelmat eivät ole niin uusia kuin he ai nuoret luulevat
- 2 *niimoodi=et (1.0) et see on=niüüd (.) see kõik on tegelikult olnud. (.)*
näin että se on nyt ***se kaikki*** on itse asiassa ollut.
- 3 *ja siinsamas Tartus on ka kõik see [olnud.]*
täällä Tartossa on myös ***kaikki se*** ollut.
- 4 S: *[hhh] (0.5) iga generatsioon algab*
jokainen sukupolvi aloittaa
oma asja uuesti.
oman asiansa uudestaan.

- 5 L: *ajaah just iga generatsioon avas- avastab selle uuesti. (.) a tegelikult on juuri näin jokainen sukupolvi keksii sen uudestaan. mutta itse asiassa*
- 6 *ju kõik olnud.*
kaikki on ollut.

Kõik voi esiintyä NP:n jälkimääritteenä tai appositiona myös muissa konteksteissa, kuten esimerkiksi 27 *tuttavad kõik*.

- (27) kui oli mingi kokkutulek oli sis **tuttavad kõik** tulid et no:h et
kun oli joku tapaaminen sitten **tutut kaikki** tulivat (ja sanoivat) että

Tässä luvussa tarkastelin sanoja *üks* ja *kõik* NP:n määritteenä. Toisin kuin edellisessä luvussa, pääpaino oli sanassa *üks*, koska juuri sitä käytetään NP:n määritteenä erittäin paljon. *Üks*-määritteen sisältävä NP on yleensä referenttinsä ensimmäintä (18, 19) tai predikaatiivilauseessa ei-referentiaalisena suhteellisen tavallisen ja selvän luokan maininta (20). Etumääritteenä *üks* voi esiintyä myös merkityksissä 'sama' (22) ja 'noin' (23). *Kõik* on etumääritteenä yleisyyden tai tavallisuuden osoittaja (24, 25), ja etumääritteenä sen kvantorimerkitys on vielä heikompi kuin itsenäisenä. Sanaan *kõik* liittyy myös mielenkiintoisia sananjärjestysongelmia (26, 27).

TIIVISTELMÄ

Tässä artikkelissa olen tarkastellut sanojen *üks* ja *kõik* käyttöä virolaisessa arkikeskustelussa. Molemmat näyttävät ensi silmäyksellä olevan kvanttoreita, mutta keskustelutehtävissä ainakin yhtä tärkeiksi osoittautuivatkin käyttö pro-muotona, NP:n tarkentimena, adverbina tai partikkelina. Tämä ei ole periaatteessa mitenkään erikoista, sillä useita erilaisia käyttötapoja on muillakin taajaan toistuvilla sanoilla. Luettelen tässä lopuksi vielä sanojen *üks* ja *kõik* olennaisimmat käyttötapaukset arkikeskustelussa.

Üks on itsenäisenä sanana yleensä pronomini, joka poimii referenttikseen joukon jäsenistä yhden. NP:hen kuuluvana se voi olla indefinittisuutta ilmaiseva tarkennin joko viittausketjun alussa ensimmäintä tai ei-referentiaalisissa NP:issä puhujalle selvän kategorian osoittajana. Joissakin konteksteissa *üks* voi NP:n etumääritteenä saada merkityksen 'sama'. Kvantorilausekkeen etumääritteenä sen merkitys on 'noin'.

Kõik esiintyy sekä itsenäisenä pro-muotona että NP:n etumääritteenä merkityksessä 'koko joukko', mutta pragmaattisesti se voi kuitenkin saada erilaisia merkitysvivahteita joukon määrittelemisen kautta. *Kõik* voi osoittaa, että referenttejä on paljon ja että ne toimivat tai kokevat ryhmänä, että puheenalainen joukko on monimutkainen muodostelma, että puheena olevaa toimintaa harrastetaan yleisesti tai että ryhmä muodostuu jonkin taustatiedon perusteella. Itsenäisenä *kõik* voi saada merkityksen 'loppu' tai olla korostava pragmaattinen partikkeli. Tietysti sanalla *kõik* on vielä superlatiivin muodostamisen kielipiilinen funktio, jota en tässä artikkelissa ole käsitellyt.

Yksi ja *kaikki* toimivat puhutussa suomessa kielitajuni mukaan suurin piirtein samalla tavalla, mutta eivät ole niin yleisiä. Tätä on vaikeaa todistaa, mutta oma kielikorvani sanoo, että suomalainen NP on keskimäärin lyhyempi eikä siinä ole yhtä paljon tarkentimia

kun virossa. Tämä jää kuitenkin seuraavien tutkimusten selvitettäväksi. Kummassakin kielessä *üks* ja *kõik* ovat muiden funktiosanojen rinnalla tärkeitä viittaussysteemiin kuuluvia sanoja. *Üks* ja *kõik* eivät siis ole *ükskõik* 'samantekeviä' referentiaalisissa ketjuissa.

LITTEROINTIMERKIT

(.)	mikrotauko
(1.5)	mikrotaukoa pitempi tauko, sekunnin kymmenesosina
[]	päällekkäispuhunta
.	laskeva intonaatio
,	lievästi laskeva intonaatio
?	nouseva intonaatio
kui=nad	kaksi puhunnosta liittyy toisiinsa tauotta
küm-	sana jää kesken
@@	äänen laadun muutos
KÕIK	äänen voimistaminen

LÄHTEET

- BROOKS, PATRICIA J. – BRAINE, MARTIN D. S. – JIA, GISELA – DIAS, MARIA DE GRACA 2001: Early representations for *all*, *each* and their counterparts in Mandarin Chinese and Portuguese. – Melissa Bowermann & Stephen C. Levinson (toim.), *Language acquisition and conceptual development* s. 316–339. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRUGMAN, CLAUDIA 1981: *The story of over*. MA-tutkielma. University of California, Berkeley.
- BYBEE, JOAN – HOPPER, PAUL 2001: Introduction to frequency and the emergence of linguistic structure. – Joan Bybee & Paul Hopper (toim.), *Frequency and the emergence of linguistic structure* s. 1–26. Amsterdam: John Benjamins.
- DIESSEL, HOLGER 1999: *Demonstratives: Form, function and grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins.
- DU BOIS, JOHN W. 1980: Beyond definiteness: The trace of identity in discourse. – Wallace L. Chafe (toim.), *The pear stories: Cognitive, cultural, and linguistic aspects of narrative production* s. 203–274. Norwood: Ablex.
- EEROLA, ANU 2002: *Pronominit määräisyyden ja referenssin osoittamisen keinoina keskusteluaineiston kertomuksissa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- EKG I, II = EREL, MATI – KASIK, REET – METSLANG, HELLE – RAJANDI, HENNO – ROSS, KRISTIINA – SAARI, HENN – TAEI, KAJA – VARE, SILVI: *Eesti keele grammatika I–II*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut 1993–1995.
- EPSTEIN, RICHARD 2002: The definite article, accessibility, and the construction of discourse referents. – *Cognitive linguistics* 12 s. 333–378.
- EREL, MATI – PUNTTILA, MATTI 1994: Approksimatiivisuuden ilmaisemisesta virossa ja

- suomessa. – Helena Sulkala & Heli Laanekask (toim.), *Lähivertailuja* 8 s. 1–8. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Oulu: Oulun yliopisto.
- 1997: Suomen ja viron intensiteettisanoista. – Riho Grünthal & Reet Kasik (toim.), *Lähivertailuja* 9 s. 23–30. Castrenianumin toimitteita 53. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- ETELÄMÄKI, MARJA 1998: Kuva puheenalaisena. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima* s. 34–80. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GODDARD, CLIFF 1994: Semantic theory and semantic universals. – Cliff Goddard & Anna Wierzbicka (toim.), *Semantic and lexical universals: Theory and empirical findings* s. 7–30. Amsterdam: John Benjamins.
- GODDARD, CLIFF – WIERZBICKA, ANNA (toim.) 1994: *Semantic and lexical universals: Theory and empirical findings*. Amsterdam: John Benjamins.
- GREENBERG, J. H. 1978: How does a language acquire gender markers? – J. H. Greenberg (toim.), *Universals of human language* III s. 47–82. Stanford: Stanford University Press.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 350. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1988: *Subjektina ja objektina toimivat nominilausekkeet puhutussa kielessä*. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2001: *Syntax in the making*. Amsterdam: John Benjamins.
- HENNOSTE, TIIT 2003: Suulise eesti keele uurimine: korpus. – *Keel ja Kirjandus* s. 481–500.
- HENNOSTE, TIIT – LINDSTRÖM, LIINA – RÄÄBIS, ANDRIELA – TOOMET, PIRET – VELLERIND, RIINA 2000: Eesti suulise kõne korpus ja mõnede allkeelte võrdlemise katse. – Tiit Hennoste (toim.), *Arvutuslingvistikalt inimesele* s. 245–284. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- VON HEUSINGER, KLAUS 2002: Specificity and definiteness in sentence and discourse structure. – *Journal of semantics* 19 s. 245–274.
- HIMMELMANN, NIKOLAUS P. 1996: Demonstratives in narrative discourse: A taxonomy of universal uses. – Barbara Fox (toim.), *Studies in anaphora* s. 205–254. Amsterdam: John Benjamins.
- JUVONEN, PÄIVI 2000: *Grammaticalizing the definite article: A study of definite adnominal determiners in a genre of spoken Finnish*. Stockholm: Department of linguistics, Stockholm University.
- KAJAND, LILIAN 1994: *Vastuslause spontaanses vestluses*. Diplomityö. Tartu ülikooli eesti keele (võörkeelena) õppetool.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoon. – *Virittäjä* 99 s. 337–358.
- LAKOFF, GEORGE 1987: *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LARJAVARA, MATTI 1990: *Suomen deiksis*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2001: Suomen niin sanottu artikkeli. – *Sanajalka* 43 s. 191–203.
- LAURY, RITVA 1997: *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1951–1961.

- OGDEN, C. K. 1933: *Basic English: A general introduction with rules and grammar*. Psyche miniatures. General series 29. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- PAJUSALU RENATE 1997: Is there an article in (spoken) Estonian? – Mati Ereht (toim.), *Estonian typological studies* II s. 146–177. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 8. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool.
- 1999: *Deiktikud eesti keeles*. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 8. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- 2000: Indefinite determiners *üks* and *mingi* in Estonian. – Mati Ereht (toim.), *Estonian typological studies* IV s. 87–117. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14. Tartu: University of Tartu.
- 2001: Definite and indefinite determiners in Estonian. – Enikő Németh (toim.), *Pragmatics in 2000: Selected papers from the 7th International Pragmatics Conference* s. 458–469. Antwerp: International Pragmatics Association.
- tulossa: Anaphoric pronouns in spoken Estonian: Crossing the paradigms.
- PALDRE, LEHO 1997: Estonian universal quantifiers. – Mati Ereht (toim.), *Estonian typological studies* II s. 178–198. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 8. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool.
- RAUKKO, JARNO 1999: An »intersubjective» method for cognitive-semantic research on polysemy: The case of *get*. – Masako K. Hiraga, Chris Sinha & Sherman Wilcox (toim.), *Cultural, psychological and typological issues in cognitive linguistics: Selected papers of the bi-annual ICLA meeting in Albuquerque, July 1995* s. 87–105. Current issues in linguistic theory 152. Amsterdam: John Benjamins.
- SAHKAI, HEETE 2003: Demonstrative doubling in spoken Estonian. – *Trames* 7 s. 120–144.
- SANDRA, DOMINIEK – RICE, SALLY 1995: Network analyses of prepositional meaning: Mirroring whose mind — the linguist's or the language user's? – *Cognitive linguistics* 6 s. 89–130.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnaolon pronominit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSA I = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1 A–K. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992.
- STARK, ELISABETH 2002: Indefiniteness and specificity in old Italian texts. – *Journal of semantics* 19 s. 315–332.
- SUTROP, URMAS 2001: List task and a cognitive salience index. – *Field methods* 13:3 s. 263–276.
- TIAINEN, OUTI 1998: Referentin kuljettaminen diskurssissa. – *Virittäjä* 102 s. 498–528.
- TRAGEL, ILONA 2001a: Eesti keele *saama* ja *võima* ning soome keele *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse semantika vaatenurgast. – *Keel ja Kirjandus* s. 99–110.
- 2001b: On Estonian core verbs. – Ilona Tragel (toim.), *Papers in Estonian cognitive linguistics* s. 145–169. Publications of the Department of General Linguistics 2. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- 2003: *Eesti keele tuumverbid*. Dissertationes Liguisticae Universitatis Tartuensis 3. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- VEISMANN, ANN 2001: On the conceptualization of time in Estonian. – Ilona Tragel (toim.), *Papers in Estonian cognitive linguistics* s. 22–47. Publications of the Department

- of General Linguistics 2. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- VEISMANN, ANN – TRAGEL, ILONA – PAJUSALU, RENATE 2002: Eesti keele põhisõnavara operaatoritest. Katseid verbide ja kaassõnadega. – Renate Pajusalu & Tiit Hennoste (toim.), *Tähendusepüüdja. Catcher of the Meaning* s. 312–328. Publications of the Department of General Linguistics 3. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- VENDLER, ZENO 1967: *Linguistics in philosophy*. Ithaca: Cornell University Press.
- WIERZBICKA, ANNA 2002: *Right and wrong: From philosophy to everyday discourse. – Discourse studies* 4(2) s. 225–252.
- VILKUNA, MARIA 1992: *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

THE ESTONIAN *üks* AND *kõik*

The article examines the use of the Estonian words *üks* ‘one’ and *kõik* ‘all’ in conversation. The material for the study consists of everyday conversations from a corpus of spoken Estonian.

Üks and *kõik* are both basic vocabulary operators: they appear frequently, their meaning is schematic and they participate in grammaticalisation processes. Although *üks* and *kõik* are often used to express the number of referents, they also have other functions in conversation. The writer looks at the various semantic and pragmatic shades of meaning associated with these words in conversational use. Both words form part of reference chains, in the same way as pronouns. Used alone, *kõik* refers to a group whose members function or experience things together. It is often the first mention of the group, and the referent only becomes clear to the listener through the context. *Kõik* can also be given a generic interpretation, when it is used to express general opinions, and it can serve as a particle or be given the meaning ‘finish’. Used alone, *üks* most often requires that the group to which its referent belongs has been defined already, in which case it refers to one of the group’s members. Both *kõik* and *üks* often also appear as noun phrase modifiers. *Üks* indicates that the noun phrase is indefinite, and it thus serves as another Estonian indefinite determiner alongside *mingi* ‘some’. *Kõik* indicates that the referents of the noun phrase form an entity together. As a modifier, *üks* can also be given the meaning ‘same’ or ‘about’. ■

Kirjoittajan osoite (address):
Eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakond
Tartu Ülikool
Ülikooli 18
Tartu 50900
Eesti
 Sähköposti: *renpaju@ut.ee*